

Predikant – pionier – pedagoog

Cornelis Elisa van Koetsveld

Janneke de Jong-Slagman

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Een artikel over het respecteren van het kind in zijn eigenheid. De predikant en pedagoog Van Koetsveld had oog voor zwakke kinderen en zocht naar mogelijkheden om kinderen van elk niveau te bereiken. Met reflectievragen.
Bronvermelding	Jong-Slagman, J. de (2012) Predikant – pionier – pedagoog. In Vitale idealen, voorbeeldige praktijken (pp. 85-101). Buijten & Schipperheijn Amsterdam.
Thema *	Inspiratiebronnen
Gebruik **	Hoofd
Plaatsingsdatum	2012
Gerelateerde artikelen	n.v.t.
Trefwoorden	Idiotenschool, kinderdominee

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevenden*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

Hoofdstuk 6

Predikant - pionier - pedagoog

Cornelis Elisa van Koetsveld ¹

Janneke de Jong-Slagman

De negentiende-eeuwse predikant en letterkundige Cornelis Elisa van Koetsveld (1807-1893) had twee bijnamen: 'kinderdominee' en 'idiotendomeinee'. Hij schreef preken en theologische studies, maar deze worden niet meer gelezen. Ook publiceerde hij honderden novellen, waarvan er nog maar een handvol bekend zijn. Op literair en theologisch gebied is hij bijna vergeten. Als het in de eenentwintigste eeuw nog over Van Koetsveld gaat, gaat het over zijn (ortho)pedagogische werk. Aan de universiteit Leiden heeft onderzoek naar zijn werk een belangrijke plaats en op internationale congressen komt het ter sprake. Deze predikant-pedagoog verdient aandacht. Van Koetsveld had veel kennis, een enorme werkkraft én een hart voor kinderen. Desondanks kon hij met zijn onderwijs de kinderen niet echt bereiken. Dat beschouwde hij als een probleem. Daarnaast constateerde hij in zijn pastoraat veel andere problemen. Hij ontmoette gehandicapte kinderen die als onvolwaardig beschouwd werden. Hen zag hij óók als mensen met mogelijkheden. Maar hoe moest hun ontwikkeling vorm krijgen?

Voor veel leraren van nu zijn dit herkenbare thema's. Van Koetsvelds denken en handelen zijn honderdvijftig jaar na dato nog relevant. Iedereen die probeert het hart van de leerling te raken, die het kind in zijn eigenheid respecteert en het wil helpen zich te ontwikkelen, kan bij deze kinderdomeinee te rade gaan. Dat geldt ook voor degenen die in het speciaal onderwijs werken, want Van Koetsveld had oog voor 'de allerminsten'. Dat was in zijn tijd een unicum.

Begaafd theoreticus in de praktijk

Van Koetsveld werd geboren op 24 mei 1807 in Rotterdam. Zijn vader was vrederechter en wijnkoper en had een grote maatschappelijke be-

1 Het portret van C.E. van Koetsveld door D.J. Sluyter is afkomstig van www.dbnl.nl.

langstelling. Hij was een vurig patriot en op godsdienstig gebied wilde hij graag alle christenen verenigen. Van Koetsvelds moeder had een piëtistische inslag en gaf haar kinderen liefde voor de Bijbel mee. Al jong besefte Van Koetsveld dat zijn ouders verschillende standpunten innamen over politieke en kerkelijke kwesties. Hij leerde het goede van beide richtingen te volgen en het verkeerde te mijden, zonder expliciet partij te kiezen. Na zijn gymnasiumtijd ging Van Koetsveld theologie studeren in Leiden. In 1830 rondde hij de studie *cum laude* af. Hij trouwde met Anna Maria Croes en het echtpaar betrok de pastorie in Westmaas. De jonge predikant was enthousiast, maar het werk ging niet vanzelf. Hij constateerde een enorme kloof tussen de *Academie* en de praktijk van elke dag. Hij hield van de klassieke talen, maar in Westmaas zou hij meer profijt hebben gehad van het boerenjargon. Het overbruggen van die kloof was zwaar, maar Van Koetsveld slaagde erin. Toen hij vier jaar catechisatie gegeven had, kon hij zeggen dat hij weliswaar zijn ideaal nog niet bereikt had, maar dat de lessen al wel ‘geheel anders’ waren dan voorheen. Doordat hij zijn pogingen aan het papier toevertrouwde, zijn wij er deelgenoot van.

Vijf jaar later vertrok Van Koetsveld naar Berkel en Rodenrijs, in 1838 volgde Schoonhoven. Daar leerde hij uitgever Van Nooten kennen, die ouderling was in zijn gemeente. Van Nooten gaf tientallen boeken van Van Koetsveld uit. Van 1849 tot aan zijn dood in 1893 was hij predikant in Den Haag. Daar kreeg hij een aanstelling als hofprediker van koning Willem III. Daarnaast bleef hij oog houden voor mensen in sociale nood. In novellen stelde hij allerlei misstanden aan de kaak: armoede, uitbuiting, dronkenschap, prostitutie, enzovoorts.

Maatschappijkritiek

Van Koetsveld stond bekend als een maatschappijkritisch persoon. De christelijke filantropie floreerde en de diaconieën hadden het druk, maar Van Koetsveld plaatste daar vraagtekens bij. Betekende dat niet dat de mensen aan de onderkant van de samenleving geen initiatieven meer zouden nemen tot verbetering? Berustte men niet te gemakkelijk in de *status quo*?

Voor kinderen had Van Koetsveld speciale aandacht. In het pastoraat merkte hij dat niemand raad wist met verstandelijk gehandicapte kinderen, toen *idioten* genoemd. Was er werkelijk niets meer aan te doen als de dokter zei dat hij het kind geen ander hoofd kon geven? Van Koetsveld betwijfelde het en richtte de zogenaamde Idiotenschool op. Daardoor is zijn naam wereldwijd bekend geworden.

Toch kunnen we constateren dat Van Koetsveld al vóór de oprichting van deze school (1855) blijk gaf van pedagogische en didactische kwaliteiten.

In zijn eerste gemeente verbeterde hij voortdurend zijn catechetisch onderwijs en in zijn derde gemeente begon hij met kinderkerkdiensten. Hij had namelijk gemerkt dat de gewone preken vaak over de hoofden van de kinderen heengingen.

Hoe bereik ik alle kinderen?

Van Koetsveld constateerde een enorme kloof tussen de academie en het werk in de gemeente, tussen theorie en praktijk. Dat wreekte zich ook in het catechetisch onderwijs aan de jeugd van de gemeente. Hij boekstaafde zijn ervaringen in novellen. Die schreef hij met ernst, maar ook met humor en zelfspot. De novellen met gebeurtenissen uit zijn eerste gemeente zijn uitgegeven onder de titel *Schetsen uit de pastorij te Mastland. Ernst en luim uit het leven van den Nederlandschen dorpsleeraar* (1843). Een novelle daaruit, 'De catechisatie', geeft een goed beeld van Van Koetsvelds werk en van zijn eigen leerproces.

'De catechisatie', schets van C.L. Dake. Deze tekening was als illustratie opgenomen in *Schetsen uit de pastorie te Mastland*.

Van Koetsveld had verschillende catechisatiegroepen. Hij was ontevreden met de bestaande situatie. Wat gebeurde er? We laten hemzelf aan het woord:

'De meisjes waren gezeten, ik ook. Ik bad, zij zwegen. Ik vroeg, zij zeiden hunne vragen op. Dit opzeggen geschiedde met neergeslagen oogen en op éénen galop: er was geen comma of punt in den opgezeiden zin te onderkennen, ja zelfs de woorden vloeiden tot ééne klankmassa te zamen; daarbij was de kleur van haar, die opzeide, altijd iets hooger van tint, dan die der overigen; en was het antwoord wat lang, dan werd die tint onder het opzeggen nog gedurig hooger.

'Meisje,' sprak ik tot de vierde, 'de anderen hebben goed opgezegd, en gij zult dat zeker ook wel doen; maar gij moet langzamer, bedaarder spreken, anders versta ik u niet en gij verstaat u zelve niet.'

Het meisje begon: 'Ik leer -' hier werd zij rood; nog eens: 'Ik leer -' hier werd zij vermiljoen rood; toen kon zij het langzaam spreken niet langer volhouden en galoppeerde, nog veel harder dan de anderen, het antwoord ten einde: 'Ik leer uit deschepping dat God groot wijs en goed is dien ik moet eeren en liefhebben.' - Zij hijgde. (...) Ik hechtte aan dat opzeggen weinig waarde. Wat deed toch dat werktuigelijke geheugenwerk tot de ware godsdienstkennis af, daar alles daarbij op de verlichting van het verstand, en vooral op de vorming van het hart aankomt? Ik wilde leeren denken en gevoelen, en niet leeren opzeggen.'

Als de dominee een inhoudelijke vraag stelde, bleef het stil. Hij legde vraag en antwoord zelf maar uit en vervolgde zijn les.

'Dit weet ik, dat ik mijn oorsprong van God heb namelijk, uit de beschouwing van de wereld en uit den Bijbel. - 'Marigje Wijsland, wat is dat: de beschouwing van de wereld?'

De aangesprokene had iets van de vrijmoedigheid harer moeder geërfd; zij was de eerste, die een woord buiten het boekje durfde spreken en antwoordde vrij cordaat: 'Dat is God.'

O mij!, daarop was ik niet voorbereid. (...) Nu er eindelijk een woord gesproken werd, was dat ééne woord genoeg, om te doen zien, dat men van al mijn vragen volstrekt niets begrepen had!'

Het moest anders, maar hoe? Waardoor was de catechisatie zo'n kwelling? Van Koetsveld zocht de schuld bij zichzelf:

'Toen ik nu, bij het begin van den tweeden winter, nog eens op den vorigen terugzag, vond ik de schuld van die vele pijnlijke en vervelende uren grootendeels bij mij zelve; maar het was eene schuld van onkunde, en niet van moedwil. Ik was begonnen met vragen, terwijl ik had moeten beginnen met onderrigten. (...) Ik had willen redeneren, in plaats van te verhalen. Dit laatste vooral was (...) het hoofdgebrek mijner eerste catechisatiën. Wij godgeleerden hebben het hoofd vol van afgetrokkene denkbeelden, maar onze leerlingen hebben voor dat alles geene ooren. (...) Het komt er dus alleen op aan, hun eene aanschouwelijke, levendige voorstelling te geven van de godsdienst.'

(Van Koetsveld, De catechisatie, 1843, pp. 258-262)

Doelen stellen

Het volgende jaar maakte Van Koetsveld een andere groepsindeling op grond van leeftijd. Ook veranderde hij de opstelling van de banken. Hij wilde tussen de kinderen door kunnen lopen. Bovendien stelde hij een concreet doel: *komen en opzeggen* doen ze al, ze moeten nu *spreken en luisteren*. Van Koetsveld dacht na hoe hij dat kon bereiken. Als ze wilden spreken, moest hij hen wel kunnen verstaan. En daar constateerde hij een knelpunt: de wereld van de boerenkinderen was hem eigenlijk vreemd. Daarom maakte hij er studie van en leerde hij het boerenleven en de 'eigen taal' kennen. Hij ontdekte dat hij de 'eigenaardige uitdrukkingen van den boerenstand' gerust kon gebruiken. Van Koetsveld slaagde aardig in zijn doel. Op het eind van het jaar luisterde bijna iedereen en sommigen praatten.

Tevreden was hij nog niet helemaal. Hij wilde de afstand tussen zichzelf en de kinderen verkleinen. Dat deed hij onder andere door zich wat informeler te kleden en naar de thuissituatie van de kinderen te vragen. Gaandeweg kwamen de antwoorden enthousiaster: de meisjes riepen zelfs tegelijk. Dat kwam ook doordat de dominee aantekeningen maakte van een positieve opstelling. Het belonen werkte dus.

Na vier jaar moest Van Koetsveld bekennen dat zijn ideaal nog niet bereikt was. Door drukte kon hij niet altijd op de catechisatie studeren, wat wel nodig was. Zijn inspanningen voor de catechisatie hadden ook effect op de zondagse preek. Zelfs bejaarden luisterden 'met hoogen ernst en aandacht' als hij eenvoudiger sprak (Van Koetsveld, 1843:270). En Van Koetsveld kon het natuurlijk niet laten, schrijver als hij was, zelf een catechisatieboekje te schrijven. Dat heette *Noodig onderrigt voor mijne leerlingen*. Het beleefde negen drukken.

Kinderkerkdienst

Een tweede voorbeeld van Van Koetsvelds pedagogische werk vinden we in Schoonhoven. Van Koetsveld merkte dat veel kinderen de diensten te lang vonden en niet graag naar de kerk gingen. Daar wilde hij verandering in zien. In 1842 stelde hij voor kinderkerkdiensten te houden. Deze diensten vonden op zondagavond plaats en duurden niet lang. Veel kinderen kwamen vergezeld van hun ouders naar de kerk. De dominee vroeg de gemeente haar zang te matigen omdat hij graag de kinderen wilde horen. Hij liet de psalmverzen afwisselend door kinderen en ouders zingen.

Meestal vond Van Koetsveld voor zijn preken een aanleiding in het dagelijks leven. Toen in mei 1842 een jongetje in de Schoonhovense haven verdronk, preekte hij over 2 Koningen 4. Daarin gaat het over een jon-

gen die aan een zonnesteek sterft, maar door Elisa weer opgewekt wordt. Indringend sprak de predikant met de kinderen over de dood. Hij veronderstelde dat ze de dood wel weg zouden willen drukken, dat ze er liever nooit aan dachten. Hij nam de kinderen volstrekt serieus en besteedde aan deze gedachten veel tijd.

In juli 1843 stierven dertig kinderen aan de mazelen. Van Koetsveld preekte toen over de kleine Mozes, die kon blijven leven terwijl zoveel kleine kinderen stierven. Hij benadrukte dat jonge kinderen al zoveel goed konden doen. Had Mirjam haar moeder niet goed geholpen? Had ze niet flink tegen farao's dochter gesproken? Hebben jullie ook zoveel voor elkaar over als Mirjam voor Mozes?

Naar Den Haag

In 1849 kreeg Van Koetsveld een beroep naar Den Haag. Voor de Schoonhovense kinderen hield hij een speciale afscheidsdienst. Hij gaf hun Prediker 12:1 mee. Die tekst zou in hun hart geschreven moeten zijn, zoals een tekst in een boom gekerfd. De jonge vrienden zouden hem vergeten, en dat was niet erg, maar God en Christus mochten ze niet vergeten. Uit het gebed bleek hoe hij hen zag: 'Wij naderen tot U, om het dierbaarste wat wij hebben, U op te dragen: onze kinderen. Gij hebt ze ons geven: onze vreugd, onze troost, onze hoop!'

Het verschijnsel 'kinderkerk' werd niet door iedereen gewaardeerd. Ook niet iedere dominee was in staat zulke diensten te houden. Toen Van Koetsveld uit Schoonhoven vertrok, was er niemand die ze voortzette. In Den Haag ging Van Koetsveld tot zijn dood met dit werk door. Toen hij tachtig jaar was, had hij eens duizend kinderen onder zijn gehoor. Ze zaten zelfs op de trappen van de preekstoel. Het is bekend dat Van Koetsveld zijn kinderpreken goed voorbereidde. Hem werd eens kort voor de zondag gevraagd een dienst te vervullen van een collega. Toen hij hoorde dat het om een kinderpreek ging, bedankte hij. Dat vroeg meer en langere voorbereiding dan een gewone preek!

Van Koetsveld werd een kinderdominee genoemd en daar was hij trots op. Evenals met de eerste moeizame catechisaties merkte hij het weer: breng het Woord aan de kinderen, dan hoort de hele gemeente het. Zijn kinderpreken werden in twee bundels uitgegeven en verschenen ook in Duitse vertaling.

'Het gebod 'Predikt het evangelie aan alle creaturen!' strekt zich, dunkt mij, ook tot onze kleinen uit. Jezus zelf deed het genoeg, dat de kinderen in den tempel het 'Hosannah den Zone Davids!' riepen, omdat zóó uit den mond der jonge kinderen en der zuigelingen Gode lof werd toebereid. Ik zie er dus niet dan voordeel in, wanneer wij, niet enkel voor kinderen, maar vooral de geheele godsdienstoefening, als bij uitzondering, eens voor hen inrigten. Dit geeft den woeligen kleinen beter denkbeeld, wat de kerkgang hun later zijn moet, dan het beste onderwijs. (...) Of acht iemand de kinderkens, wie de Heer in de eerste plaats het koninkrijk der hemelen op aarde heeft toegezegd, onvatbaar voor de stemming, die bij eene godsdienstoefening past; voor het geloof dat uit het gehoor is, voor eerbiedig gezang en vereenigd gebed?' (Van Koetsveld, Tiental kinderpreken uit het Oude Testament, 1855, pp. III-IV)

Sociale nood

In Westmaas was Van Koetsveld in zijn pastoraat veel problemen tegengekomen, maar in Schoonhoven en Den Haag waren ze groter en diverser. De sociale nood van veel mensen hield hem bezig: armoede, drankmisbruik, werkloosheid, ziekten, handicaps, verwaarlozing, enzovoorts. Halverwege de negentiende eeuw was de armoede zo groot, dat de armenzorgers het niet meer aankonden. Ook verstandelijk en lichamelijk gehandicapten waren op de armenzorg aangewezen. Meestal was dat de enige hulp die ze konden krijgen.

Tijdens een pastoraal bezoek zag Van Koetsveld een zwakzinnige jongen die niet naar school kon en voor het gezin een groot probleem vormde. Waar zou hij op zijn plaats zijn? In een krankzinnigeninrichting? Een alternatief was er niet.

Vergeeten kinderen

Soms merkte Van Koetsveld dat achterlijke kinderen weggestopt werden. Met een jongen die lastig was en zijn kleren vernielde, maakte hij een afspraak. Als hij een week lang zijn kleren niet scheurde, mocht hij mee naar de zondagschool. De zondagschoolcommissie was het daar niet mee eens, maar Van Koetsveld hield woord. Na verloop van tijd werd de jongen rustiger en kwam hij mee!

Kinderen als deze zag Van Koetsveld overal. Ouders waren meestal met hen naar de dokter geweest. Met de opmerking 'ik kan er geen ander hoofd op zetten' had de zaak voor de dokter afgedaan. Als de school te moeilijk was en de dokter het kind niet genezen kon, werd het aan zijn lot overgelaten.

Door de Wet op het krankzinnigenwezen (1841) werden veel kinderen waarmee men geen raad wist als krankzinnig beschouwd. Deze categorie was groot omdat er geen alternatieven waren. Van Koetsveld constateerde dat de armenzorg niet kon helpen en de psychiatrie evenmin.

Op scholen die Van Koetsveld bezocht, zag hij dat sommige kinderen in drie of vier jaar tijd niets geleerd hadden. Anderen kwamen niet eens voor de school in aanmerking. Van Koetsveld wilde een idee krijgen van de omvang van dit probleem. Hoeveel zwakzinnigen zouden er in een bepaalde wijk voorkomen? Niet één, kreeg hij te horen van een Haags wijkbestuur. Daarop ging hij zelf op zoek en vond er in twee jaar tijd bijna honderd (!). Niet al deze kinderen werden aan hun lot overgelaten. Incidenteel werden ze geholpen vanuit christelijke naastenliefde. Helaas wisten de gevers vaak niets van de leefwereld van de mensen die ze ondersteunden. Ook hadden ze onvoldoende kennis van zaken. Van Koetsveld vond dat de liefdadigheid zich moest laten voorlichten door de wetenschap. Dat was echter makkelijker gezegd dan gedaan.

Grondige studie

Van Koetsveld had praktische ervaring met deze kinderen, was geïnteresseerd in armenzorg en naastenliefde, en wist dat hij niet als een dilettant te werk moest gaan als hij echt iets wilde bereiken. Daarom stelde hij een lijst samen van zestig titels over zwakzinnigenzorg uit de periode vanaf 1790. Die vakliteratuur (in het Nederlands, Frans, Duits, Engels, Deens, Noors, Italiaans en Latijn) bestudeerde hij; volgens Van Hulst grenst dit aan het ongelooflijke (Van Hulst, 1973). Vooral de Zwitserse arts J.J. Guggenbühl (1816-1863) sprak hem aan. Deze had in 1841 bij Interlaken een instituut gesticht waar hij 'achterlijke' kinderen opving. Van Koetsveld wist koningin Sophie voor zijn werk te interesseren. Zij reisde naar Interlaken en besloot daarna Van Koetsveld financieel bij te staan.

Na het bestuderen van de vakliteratuur schreef Van Koetsveld een eigen studie: *Het idiotisme en de idioten-school. Een eerste proeve op een nieuw veld van geneeskundige opvoeding en christelijke philanthropie*. Hij onderscheidde idiotisme van krankzinnigheid, wat een nieuw inzicht was. Daardoor kwam er ruimte voor een pedagogische in plaats van een psychiatrische benadering. Zijn credo was: genezing door opvoeding. Het middel voor die opvoeding was het onderwijs.

Van Koetsveld was ervan overtuigd dat zwakzinnige kinderen vatbaar waren voor ontwikkeling. Zij hadden wel verstandelijke vermogens, maar die waren zwak ontwikkeld. Voor elk type afwijking achtte hij een eigen pedagogische didactiek noodzakelijk. Hij onderscheidde vier categorieën: cretinen, achter-

lijke kinderen, de eigenlijke idioten en natuurlijke krankzinnigen. Deze indeling baseerde hij op bestudeerde literatuur en praktijkobservaties. De eerste categorie kwam in Nederland niet voor, ze was een typisch Zwitserse: cretinen vertoonden dwerggroei door gebrek aan licht en lucht. Dat trof kinderen die diep in de dalen leefden. Achterlijke kinderen vormden de tweede categorie. Hun verstand werkte gebrekkig en hun vermogens waren minder of anders. Ze waren weinig leerbaar, maar met een aangepaste behandeling konden zij nog wel tot vakman of dienstbode uitgroeien. De derde groep, de eigenlijke idioten, gaf meer problemen. Van Koetsveld beschreef het idiotisme als toestand (willoosheid, apathie) en als ziekte. De ziekte kon aangeboren zijn of veroorzaakt door kwetsingen. In feite ging het om een storing van het centrale zenuwstelsel. Kinderen die tot deze groep behoorden, werden ook wel *onnozelen* (imbecielen) genoemd. De vierde groep was klein en bevatte vooral jongens. Zij leefden in hun eigen wereld, vaak zonder enige communicatie. De relatie met de buitenwereld leverde spanning op. Als ze in hun bezigheden werden gestoord of in hun vrijheid beperkt, gaf dat problemen. Deze observatie van Van Koetsveld leek het klassieke autisme weer te geven.

Een speciale school

Het uiteindelijke doel van zijn studie gaf de auteur ook weer: deze kinderen hadden speciale scholen nodig. Zij moesten niet alleen opgroeien, maar vooral gevormd worden. Het doel van zo'n school was: *'De lichamelijke, verstandelijke en zedelijke vorming van kinderen, die door gebrekkig of verkeerd ontwikkelde geestesvermogens voor het gewone, zelfs lager onderwijs ongeschikt zijn.'* (Van Koetsveld, 1856:238-239)

Van Koetsveld sprak met stadsbestuurders en bouwde aan een netwerk. De koningin werd beschermvrouwe van de school, wat geld en publiciteit opleverde. Er waren nogal wat vooroordelen te overwinnen. Een van de drempels was de vrijstelling van examens, die na lang overleggen geregeld werd. De zwakbegaafde kinderen vonden in Van Koetsveld een goede pleitbezorger. Uiteindelijk kregen de plannen vaste vorm. In 1855 kon de Haagse 'Idiotenschool' geopend worden.

Het onderwijs aan de idiotenschool werd goed georganiseerd. Men startte in 1855 met elf kinderen, een jaar later waren het er dertig en in 1860 telde de school al zeventig kinderen. Een aantal kinderen kwam van buiten Den Haag. Van Koetsveld wilde voor hen graag over een gesticht beschikken, een tehuis waar ze zouden wonen. Dat werd gerealiseerd in 1856, toen de school onderdak in een geschikter gebouw kreeg. De interne leerlingen kregen een compleet dagprogramma aangeboden, waar ieder personeelslid bij betrokken

werd. Alle dagelijkse bezigheden kregen aandacht: zindelijk worden, netjes eten, spelen en wandelen. Gewoontevorming was een doel op zich, dat had op veel kinderen een gunstige invloed.

'Hebt toch een weinig meer geduld met de zoogenaamde ondeugendheid van uwe kinderen, die in haren diepsten grond eene groote deugd is, als eene neiging tot ontwikkeling, tot zelfstandigheid, tot wilskracht en eigen werkzaamheid; als het leven met één woord, dat in uw kind slechts met verstand moet geleid en gevormd, met zachten ernst aan uwen wil onderworpen, en binnen de perken van pligt en godsvrucht terug gebragt worden.'

(Van Koetsveld, 1856:35)

Ontwikkeling en onderwijs

De school bood sterk gestructureerd onderwijs en had kleine klassen, ingedeeld op het ontwikkelingsniveau van de kinderen. In de laagste groep werden eerst de zintuigen geoefend, het begin van de mentale ontwikkeling. Die moest gepaard gaan met spel en vrolijkheid, want de kinderen moesten graag naar school komen. Gedurende het hele onderwijsprogramma lag de nadruk op de persoonlijke ontwikkeling van het kind. Zelfredzaamheid en praktische vaardigheden vormden de hoofdmoot. De lessen op school duurden maximaal een uur en iedere les werd afgewisseld met muziek, spel en beweging.

Het spreken kreeg grote aandacht. Door eenvoudige spieroefeningen (wij zouden die logopedische oefeningen noemen) werd de kinderen geleerd netjes te eten, niet te kwijlen, duidelijk te spreken. Van Koetsveld was van mening dat kinderen gingen praten als ze wat te praten hadden. Een ervaring moest voor indrukken en gespreksstof zorgen. 'Genezing door opvoeding' betekende in dit verband dat spreken niet gezien werd als technische vaardigheid. Het onderwijs was immers geen doel op zich, maar een middel om het kind te laten ontwikkelen. Spreken was dus een vorm van expressie en communicatie. Zo sprak een leerling eens als eerste woord de naam 'Fokko' uit. Daarbij wees hij naar de pet van medeleerling Fokko. De onderwijzer greep dit aan door andere petten uit te delen en daarmee andere namen aan te leren. Men ging ervan uit dat het beter was als een kind vier of vijf woorden per jaar leerde dan helemaal niets.

De leerkrachten waren ervaren en gemotiveerd, maar naast pedagogische kennis hadden ze vooral geduld en wijsheid nodig. Veel kinderen waren immers pedagogisch verwaarloosd. Directeur A. van Putten paste Van

Koetsvelds gedachten over opvoeding uitstekend toe. Hij had geen eigen klas, maar kwam in elke groep kinderen observeren, hij begeleidde de leerkrachten, hield de administratie bij en ontwikkelde zelf leermiddelen.

Voorbeelden uit de school laten zien wat het betekent als een opvoeder 'koel van verstand en warm van hart' was (Jak, 1988:127). De meester was niet ondersteboven van een meisje dat zich uit de bank liet vallen. Hij schoof haar aan de kant zodat niemand last van haar had. En als zij haar buurmeisje beet, was zijn enige reactie dat hij de meisjes wat verder uit elkaar zette. Het vreemde gedrag leverde geen aandacht meer op en op den duur verdween het.

Bij de school was ook een arts betrokken en natuurlijk een predikant voor het godsdienstonderwijs. Dat was niemand minder dan Van Koetsveld zelf. Hij vertelde eenvoudige Bijbelverhalen en het lukte hem de kinderen eerbied bij te brengen. Hoewel ze het verhaal niet altijd begrepen, voelden ze de sfeer ervan goed aan.

Twintig voorspoedige jaren

De school beleefde een bloeitijd tussen 1870 en 1890. Van Putten had als directeur al jarenlang de leiding en drie onderwijzeressen werkten er lange tijd. In deze periode zaten er ongeveer honderd kinderen op de school. Jaarlijks kwamen er honderd tot honderdvijftig buitenlandse bezoekers, zelfs uit Japan en Amerika (Jak, 1988). De school en het gesticht waren een succes geworden en een voorbeeld voor andere landen.

In die tijd werden ook in Rotterdam en Amsterdam scholen voor buitengewoon onderwijs gesticht. Helaas kreeg de Haagse school rond 1900 grote financiële en personele problemen. De ervaren onderwijzeressen vertrokken en het was moeilijk om geschikt nieuw personeel te vinden, vooral voor het gesticht (Van Drenth, 2005). Dat personeel was ongeschoold en had vaak weinig gevoel voor een gestructureerde opvoeding. Om alles goed te laten lopen, werd er gereorganiseerd, maar dat miste zijn uitwerking. De directeur kreeg ook de leiding over het gesticht, waardoor hij minder bij het onderwijs betrokken was. Het gebouw had onderhoud nodig en een nieuw gebouw dat aangekocht werd, bleek te duur. De financiële nood deed de school de das om. Ruim 25 jaar na Van Koetsvelds dood werden school en gesticht opgeheven.

Pionierswerk

Van Koetsveld was een gedreven persoonlijkheid die eigen wegen ging. Hij had een mooie carrière: predikant in een van de grootste steden van het land en hofprediker van koning Willem III. Dat weerhield hem er niet van om alle

aandacht voor kinderen te hebben. Hij kon er geen eer mee behalen en evenmin rijk van worden, maar kinderen hadden zijn hart.

Van Koetsveld verrichtte pionierswerk op het gebied van de opvoeding aan gehandicapten. Zijn overtuiging was sterk, hij werd gedreven door liefde voor de 'allerminsten'. Hij ging grondig en gedegen te werk en wist van volhouden. Kritiek kreeg hij ook. Zo werkten de Haagse armenmeesters hem tegen omdat ze van mening waren dat idiote kinderen in de hofstad niet voorkwamen (Jak, 1988). Van Koetsveld was van hun kritiek niet ondersteboven. Hij slaagde erin hun het tegendeel te bewijzen. Ook voor gewone kinderen had Van Koetsveld grote belangstelling. Hij leerde zijn boodschap aan hen zo goed mogelijk over te brengen en zocht daar nieuwe wegen in.

Van Koetsvelds betekenis

Van Koetsvelds aandacht voor catechese aan kinderen heeft gevolgen gehad. Vooral door de publicatie van zijn boekje *Noodig onderrigt* ontstond discussie over de inhoud en de aanpak. Wat moesten de kinderen leren en hoe? Van Koetsveld vond dat het catechisatieboekje beknopt moest zijn; het was aan de leraar om de stof aantrekkelijk en bevattelijk over te brengen. Hij gaf zijn boekje daarom de ondertitel: *Hulpboekje bij het godsdienstige onderwijs*. Van Koetsveld wordt gezien als een vernieuwer van de catechese.

Ook bij de kinderkerk hield Van Koetsveld qua inhoud en vorm sterk rekening met zijn jeugdige publiek. Zo hield hij een serie kinderpreken over dieren in de Bijbel. De zorgvuldige opbouw van de preek, het aansluiten bij de actualiteit, een toepassing op kinderlijk niveau en de afwisseling tijdens het zingen waren een succes. Al was Van Koetsveld niet de eerste die kinderpreken hield, waarschijnlijk was hij wel het meest succesvol. Een hoogbejaarde dominee die nog meer dan duizend kinderen kan boeien, is een unicum. Zelfs in algemene overzichtswerken over de geschiedenis van Den Haag komt dit ter sprake.

Anderen hebben op Van Koetsvelds ideeën voortgebouwd. Theoloog en leraar in het voortgezet onderwijs J.W. Beerekamp (1917-1974) zag er een eerste verschijnsel in van de jeugddiensten die in de twintigste eeuw opkwamen. Hij toont aan dat Van Koetsvelds ideeën geëvolueerd zijn. In zijn dissertatie typeert hij Van Koetsvelds kinderkerk als een van de voorlopers van jeugddiensten.

Professionele waardering

Van Koetsvelds originele en gedegen aanpak vond navolging en was onderwerp van wetenschappelijk onderzoek. Ging dat al op voor de catechisatie en de kinderkerk, nog meer was dat het geval voor de idiotenschool.

Verschillende pedagogen en orthopedagogen hebben zijn ideeën over pedagogiek bestudeerd. Hoogleraar theoretische pedagogiek J.W. van Hulst analyseerde Van Koetsvelds theorieën nauwgezet. Hij vond er elementen van het gedachtegoed van Herbart in.

In een artikel in het tijdschrift *Pedagogisch forum* komt Van Hulst tot de volgende conclusie: ‘Van Koetsveld is een der eersten geweest die gezocht heeft naar de eigen identiteit van de geestelijk onvolwaardige’ (Van Hulst, 1973:326). Hij wilde het kind in zijn eigen identiteit ontmoeten. Daar hoorde een passend opvoedingspatroon bij. Ook zag hij bij zijn pogingen tot diagnosticeren toen al het belang van statistiek.

Als een kind van zijn tijd geloofde Van Koetsveld sterk in vooruitgang. Van Hulst vond dat Van Koetsveld te hoge idealen had (Van Hulst, 1973). Je zou ook kunnen zeggen: hij was zijn tijd vooruit. Veertig jaar later kwam de Voorthuizer predikant dr. mr. Willem van den Berg met soortgelijke initiatieven. Ook hij moest veel hindernissen nemen en teleurstellingen incasseren. Maar de tijd was er toen wel rijp voor: uit zijn activiteiten is de instelling ‘s Heeren Loo voortgekomen.

Van Hulst was onder de indruk van Van Koetsvelds eruditie en zag hem als een pedagoog van hoog niveau. Mede hierdoor werd zijn werk nog vaak bestudeerd. In 1988 promoveerde Theo Jak op de geschiedenis van de zwakzinnigenzorg in Nederland. Een belangrijk deel van zijn dissertatie gaat over Van Koetsvelds idiotenschool. Dat is ook het geval met de dissertatie van Dorien Graas (1996), *Zorgenkinderen op school*. Beide studies worden gebruikt door studenten pedagogiek en orthopedagogiek.

Leraren van nu

Hoe kunnen wij, (aanstaande) docenten die zo'n honderdvijftig jaar nadat Van Koetsveld zijn studie schreef en zijn school oprichtte, zijn werk waarderen? Allereerst valt op dat Van Koetsveld alles in het werk stelde om het hart van de kinderen te bereiken. Periodiek evalueerde hij zijn catecheselessen en stelde hij nieuwe doelen. Nooit maakte hij de kinderen een verwijt voor zijn geringe succes! In houding en woordgebruik paste hij zich aan, hij leerde de leefwereld van de leerlingen kennen en toonde belangstelling voor hun achtergrond. Daarbij schuwde hij onconventionele middelen niet. De kinderkerk is daarvan een illustratie.

Mooi is dat Van Koetsveld de kinderen, van welk niveau dan ook, aansprak op hun eergevoel. Ze moesten nooit iets zomaar toegestopt krijgen. Van ieder kind kon de leerkracht iets eisen, ieder kind moest hij zien uit te dagen. Met een warm hart en een verstandig hoofd stelde hij doelen, waarmee hij het

welzijn van het hele kind op het oog had. Getransponeerd naar het reguliere onderwijs betekent dit dat een leraar van nu niet tevreden moet zijn met een zeven als het kind een negen kan halen. Maar ook dat hij oprecht blij is met een kind dat een zes haalt na grote inspanning. Voor het speciaal onderwijs geldt dat uiteraard nog sterker.

Als een essentiële menselijke behoefte onderkende Van Koetsveld het gevoel 'erbij te willen horen'. Door dat gevoelen aan te spreken, zag hij resultaten: een 'idiote' jongen kwam tot beter gedrag, nadat de predikant hem een beloning in het vooruitzicht gesteld had. Hij mocht met zijn broertjes mee naar de catechisatie als hij zijn kleren niet meer vernielde. En wat een trots sprak er uit Van Koetsvelds mededeling dat het zorgenkind Alida een betrekking als dienstmeisje kon krijgen, wat een vreugde als ze belijdenis kon doen! Als we hierover nadenken, zouden we meer moeten stilstaan bij de kleine stappen van vooruitgang die we signaleren. Als we die benoemen, worden ze groot en groeien de kinderen. Dat vraagt van de leerkracht niet alleen invoelingsvermogen, maar ook een positieve instelling. En bovendien een kritische houding ten aanzien van de trends in het onderwijs. Want een eenzijdige gerichtheid op opbrengsten en competenties kan desastreus zijn.

'Ik kan niets leren, ik word niets!' is vaak het moedeloze antwoord op vragen, die anders het jongenshart doen kloppen. Men heeft hen bij het algemeene gewoel der bezige maatschappij, als onbruikbare achterblijvers, op zijde geschoven, en den arbeid, dien zij nog konden doen, geweigerd, als niet productief genoeg om de moeite te beloonen. (...) Daarom is het school gaan zoo goed. Het geeft den idioot niet, zoo als men ligt denken zou, het drukkende gevoel van vernedering of den tegenzin van pijnlijke inspanning; de ondervinding leert ons juist het tegendeel. Wanneer men het goed heeft ingerigt, zal niemand liever schoolgaan, dan juist onze onnoozele. Ook hij gevoelt, schoon daarvan zich niet helder bewust, de natuurlijke behoefte om zijne krachten te gebruiken, en ze door het gebruik te ontwikkelen en versterken, maar hij is niet in staat, zich zelve bezig te houden; te huis heeft men, om hem te helpen, geen geduld of geen' tijd; hier vindt hij eene bezigheid, die naar zijne krachten en vermogens is berekend, die hij te huis nog zal trachten te vervolgen of na te bootsen. Dit reeds verheft hem in zijn eigen oog, geeft hem het gevoel van eigenwaarde terug, waardoor de moedeloosheid in een' vrolijken moed verkeert; geeft ook aan zijnen tijd, dat is aan zijn leven, waarde.

Maar daartoe moeten dan ook de schoolbezigheden, hoe aangenaam men die moge inrigten, naar den vasten onderwijzers-term, een "werken met kinderen"

wezen. Ik heb nooit waarheid gevonden in de bekende regels van Van Alphen, waar de brave knaap zijn leeren een spelen, zijn spelen een leeren noemt; ook onze beste gewone leerlingen onderscheiden dit, als inspanning en uitspanning, en te regt. Loopt het paard zelfs moedig voor het ligte en fraaije rijtuig, of draaft het niet ongaarne den bekenden ruiter, het hunkert toch naar het genot van in het land eens naar eigene willekeur te draven en zich op den grond te rollen. Zoo houden wij ook bij onze leerlingen een punt van overgang tusschen geregeld leeren, ook door allerlei spel, en het vrije spelen op de plaats of in den tuin, waar ieder zit of draaft of springt, schommelt of kegelt naar welgevallen, en de kleinen of gebrekkigen des zomers rondkruipen in het zand. Wanneer zij eenmaal de schoolorde gewoon zijn, zal men, minstens even gemakkelijk als elders, op het slaan van de klok hen uit het midden naar den arbeid terug roepen; en het zal hen ongemerkt op die klok en op den tijd, dien zij aanwijst, – dus weder op den geregelden voortgang en verdeeling van het leven, – meer acht doen slaan.'

(Van Koetsveld, 1856:189-191)

Tot slot

Wie oog heeft voor het kind en enige kennis van de negentiende eeuw, zal het pedagogische werk van Van Koetsveld waarderen. Sommigen noemen hem een typisch negentiende-eeuwse maatschappijverbeteraar, anderen een theologische kindervriend, een sociale dominee. Deze typeringen zijn terecht. Van Koetsveld was een gewone gemeentepredikant die zijn roeping serieus nam. Met woorden en met sprekende daden zocht hij het Koninkrijk van God – én Zijn gerechtigheid. Het gehandicapte kind was voor hem geen object, maar een mens, een volwaardig schepsel van God en alleen daarom al de aandacht waard. Trots was hij dus op het achterlijke meisje dat dienstmeid kon worden en op de idiote 'kouranten-jongen', die weliswaar niet lezen kon, maar geen enkele krant ooit verkeerd bezorgde.

Reflectievragen

1. Hoe zou je Van Koetsvelds visie op het onderwijs aan verstandelijk gehandicapte kinderen typeren? Wat spreekt je aan en waarom?
2. Van Koetsveld was persoonlijk en beroepsmatig doordrongen van het belang van de Bijbel en het overbrengen van het evangelie aan de kinderen. Hij schuwde onconventionele middelen niet. Hoe denk jij daar-

over? Hoe ver wil je en kun je gaan om dit doel te bereiken?

3. Van Koetsveld beschouwde gedragsproblemen als een uitdaging. Hoe kijk jij daar tegenaan? Betrek hierbij het citaat over deugd en ondeugd (boven het kopje Ontwikkeling en onderwijs).
4. Herken je iets van Van Koetsvelds worsteling om de stof zodanig over te brengen dat de kinderen die begrijpen? Wat kun je in dat opzicht van hem leren?
5. Welke elementen uit Van Koetsvelds werk zijn voor jou en je lespraktijk het meest relevant?

Literatuur

Jak, T. (1988). *Armen van geest: hoofdstukken uit de geschiedenis van de Nederlandse zwakzinnigenzorg*. Amsterdam: Pedagogisch Adviesbureau.

Onstenk, A.J. (1973). "Ik behoor bij mezelf": *Cornelis Elisa van Koetsveld, 1807-1893*. Assen: Van Gorcum.

Van Drenth, A. (2005). Van Koetsveld and his school for idiots in The Hague 1855-1920. *History of education* 34, 151-169.

Van Hulst, J.W. (1973). De sociaal-pedagogische theorie en praktijk van C.E. van Koetsveld. *Pedagogische Studiën* 7, 321-344.

Van Koetsveld, C.E. (1856). *Het idiotisme en de idioten-school: eene eerste proeve op een nieuw veld van geneeskundige opvoeding en christelijke philanthropie*. Schoonhoven: Van Nooten.